

A FOGALOMALKOTÁSSAL KAPCSOLATOS PROBLÉMÁK AZ ÓKORI RÓMA JOGÉLETÉBEN

PROBLEMS RELATED TO THE CREATION OF CONCEPTS IN LEGAL LIFE OF THE ANCIENT ROME

GEDEON MAGDOLNA*

A jogszolgáltatásban nagy jelentőségük van a fogalmaknak. Már a XII táblás törvény korában is szükség volt fogalmak alkotására. Bár a kései római jog törekedett az absztrakcióra, a kazuisztikát nem tudták felszámolni. A fogalomalkotás körében vizsgálható, hogy a *Begriffsjurisprudenz* és az *Interessenjurisprudenz* szerepet játszottak-e a római jogéletben. A források arról tanúskodnak, hogy a *Begriffs-* és *Interessenjurisprudenz* mellett a *Gefühljurisprudenz* módszerei is megjelentek a római jogtudósok *responsum*aiban. A jogfejlődés során megfigyelhető, hogy a jogászok igyekeznek a már meglévő eszközöket alkalmazni, ezért számos ma is használt jogi fogalom a római jogból ered. Az Európai Unió Bíróságának gyakorlatából kiderül, hogy a bírók a *Gefühljurisprudenz* követői, hiszen gyakran a szükséges fogalom meghatározása nélkül, érzés szerint döntenek az eseteket.

Kulcsszavak: fogalomalkotás, római jog, *Begriffsjurisprudenz*, *Interessenjurisprudenz*, *Gefühljurisprudenz*

Concepts are of great importance in jurisdiction. It was necessary to create concepts already also in the age of the XII tables. Although late Roman law strove for abstraction, it could not eliminate casuistry. In terms of conceptualization, it can be examined whether *Begriffsjurisprudenz* and *Interessenjurisprudenz* played a role in Roman legal life. The sources testify that in addition to methods of *Begriffs-* and *Interessenjurisprudenz*, *Gefühljurisprudenz* was also appeared in the responses of Roman jurists. In the course of the development of law, it can be observed that lawyers try to apply existing tools, which is why many legal concepts still used today originate from Roman law. It is clear from the practice of the Court of the European Union that judges are practitioners of *Gefühljurisprudenz*, as they often decide cases according to their feelings without defining the necessary concept.

Keywords: creation of concepts, Roman law, *Begriffsjurisprudenz*, *Interessenjurisprudenz*, *Gefühljurisprudenz*

* DR. GEDEON MAGDOLNA
intézeti tanszékvezető habilitált egyetemi docens
Miskolci Egyetem ÁJK
Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet
Jogelméleti és Jogszociológiai Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
magdolna.saryne@uni-miskolc.hu

A fogalmak használata már az ókorban is alapvető problémát jelentett a jogéletben. Ennek egyik legfőbb oka, hogy a jog csak nyelvileg létezik. Philipp Heck a fogalom fogalmát is megfogalmazta 1932-ben: „*A nyelvhasználat fogalom alatt a mindennapokban kidolgozott, általános horderejű, szavakban megfogalmazott tudattartalmat érti. Ha a képzetek a nyelvben szokásosan egy szóval kapcsolódnak össze, azt a szó fogalmának szoktuk mondani a nyelvhasználattal egy jelentésben. A szavak fogalmai azonban nincsenek szilárdan körbe határolva. A Begriffskern-t a Begriffshof veszi körül. A szó szokásos értelmét el kell határolni a konkrét mondatban betöltött értelmétől. Az alatt azokat a képzeteket kell érteni, melyek a konkrét használatban, egy meghatározott beszédben egy szóval összekapcsolódnak.*”¹

Ezelőtt Heck 1914-ben megkülönböztette a *Vorstellungskern*t és a *Vorstellungshof*ot, mellyel a szavak jelentésének a határozatlanságát próbálta megmagyarázni. Szerinte gyakran különféle képzetcsoporthoz fordulnak elő, melyek összefüggésükben egy szóval kapcsolhatók össze, és amelyek összessége szokásos jelentést adja a szónak. Még ott is, ahol a szónak nincs több jelentése, az egyes képzetek különféle mértékben kapcsolódnak a szóval. Így van egy *Vorstellungskern*, a legközelebb álló értelme a szónak, és egy *Vorstellungshof*, amely olykor a szó értelmétől idegen képzetekhez vezet. „*A jelentés a Holdhoz hasonló, melyet párás felhők vesznek körül.*”² Ez az elmélet felismerhető Herbert Hart munkásságában is, aki a jelentés magját és félárnyékát különböztette meg.³

Ez a hasonlat szemléletesen megvilágítja a fogalomalkotással kapcsolatos legfőbb problémát, azt, hogy a fogalmakat nagyon nehéz körbehatárolni, hiszen mindig lesznek olyan esetek, melyek kilógnak a fogalom alól. Az általános definícióalkotás veszélyére közismerten Iavolenus is felhívta a figyelmet:

D. 50, 17, 202: *Omnis definitio in iure civili periculosa est: parum est enim, ut non subverti posset* (A civiljogban minden definíció veszélyes, ugyanis kevés eset van, amely azt ne döntené meg).

Pólay Elemér *A római jogászok gondolkodásmódja* című művében a *respondere* tevékenység körébe utalja a definíciók alkotását. Ezután azt vizsgálja, hogy a regulák és a definíciók alatt ugyanazt kell-e érteni.⁴ Ezt a kérdést azonban szintén nehézkes megválaszolni, hiszen ahhoz a regulák és a definíciók fogalmát is meg kellene határozni. Ehhez találunk is forrásokat, melyek között sok hasonlóság fedezhető fel, hiszen a reguláknak és definícióknak is a lényegéhez tartozik, hogy egy jelenség rövid magyarázatát adják. Míg a regula meghatározására a Digestá-

¹ Philipp HECK: *Begriffsbildung und Interessenjurisprudenz*. Mohr, Tübingen, 1932, 52.

² Philipp HECK: *Gesetzesauslegung und Interessenjurisprudenz*. *Archiv für die civilistische Praxis* 1914/1., 46.

³ H. L. A. HART: *Positivism and the Separation of Law and Morals*. *Harvard Law Review* 1958/4., 607. Vö. H. L. A. HART: *A jog fogalma*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 146.

⁴ PÓLAY Elemér: *A római jogászok gondolkodásmódja*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988, 90.

ban, tehát jogforrásban találunk példákat, a definíció meghatározására tett próbálkozások nem jogi forrásokban szerepelnek.⁵

Pólay arra a következtetésre jut, hogy a definíciók és a regulák a preklasszikus korban inkább elkülönülnek egymástól, a klasszikus korban azonban már nincs közöttük éles határvonal, többször „összeúszik” a kettő. Pólay szerint bár a preklasszikus jogászok gondolkodásmódja kazuisztikus volt, a regulák és a definíciók alkotásában aránylag korán megjelent az absztraháló törekvés.⁶

Everardus Bronchorst *Commentarius* című művében 1624-ben viszont azt írja, hogy a regula általános és rövid definíció vagy döntés, ami több hasonló eset rövid bemutatását foglalja össze, de nem az esetek specialításai, hanem azok rációjának kifejezése által:

„*Regula est generalis et brevis definitio ac sententia, quando videlicet plures casus similes brevi traditione concluduntur, non per specialem casuum expressionem sed ejusdem rationis assignationem.*”⁷

Ehhez kapcsolódik Erwin Seidl nézete, aki szerint a római jogtudósok nemcsak a konkrét esetek eldöntését tartották feladatuknak, hanem a tanulságok levonását is. Ebbe a körbe tartozik a regulák alkotása. A tényállási elemek közül azokat mutatták be, melyek a döntéseket alapvetően befolyásolták, hogy más hasonló tényállás-elemek megvalósulásakor hasonló döntést lehessen hozni. Tehát első esetben a jogtudós megállapítja, mi a helyes döntés, ugyanezt a döntést hozzák az elsőhöz hasonló második és harmadik esetben is. A jogtudós pedig a három esetből vonja le az elvont következtetést, amiből a regula születik.⁸

Rosario de Castro-Camero szerint a regulák irányt mutattak a konkrét esetek eldöntéséhez, és nem volt általános érvényük. A római jogtudomány számára az esetmegoldás fontosabb volt, mint az általánosítás.⁹

Fritz Schwarz szerint bár voltak alapvető megfogalmazások a regulák között, még a klasszikusok is csak nagyon óvatosan törekedtek az elvonatkoztatásra. Csak

⁵ Regula: D. 50, 17, 1: *Regula est, quae rem quae est breviter enarrat. Per regulam igitur brevis rerum narratio traditur* (A regula, amely a megtörtént esetet röviden elmondja. A regula tehát a dolognak a rövid elbeszélését adja). Definíció: Cic. de orat. 1,189: *brevis et circumscripta quaedam explicatio*. (rövid és körbeíró magyarázat) Quint. inst. orat. 7, 3, 1: *rei propositae propria et dilucida et breviter comprehensa verbis enunciatio* (a szóban forgó dolog lényegének jellemző és világos és rövid, szavakkal összefoglalt kifejezése). Auct. ad Herenn. 4, 35: *definitio est, quae rei alicuius proprias amplectitur potestates breviter et absolute* (definíció, amely valamely dolog sajátos jellemzőit röviden és teljeskörűen összefoglalja). Vö. Rosario DE CASTRO-CAMERO: *Regula iuris. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos XVI*, 1994, 27.

⁶ PÓLAY: i. m. 113.

⁷ Everardus BRONCHORST: *Commentarius in titulum Digestorum de diversis regulis juris antiqui enarrationes*. Elzeviriana, Lugduni Batavorum et, 1624, 3.

⁸ Erwin SEIDL: *War Begriffsjurisprudenz die Methode der Römer?* *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* 1957/3., 346.

⁹ CASTRO-CAMERO: i. m. 31.

a későbbi, elsősorban a bizánci kor jogászai hajlottak az absztrakcióra. A klasszikus jogászok gondolkodását ugyanis alapvetően befolyásolta a formuláris eljárás, tehát az esetek *actió*knak való megfeleltetése.¹⁰ A regulák könyve a Digestában Paulus megállapításával kezdődik:

D. 50, 17, 1: *Regula est, quae rem quae est breviter enarrat. Non ex regula ius sumatur, sed ex iure quod est regula fiat. Per regulam igitur brevis rerum narratio traditur, et, ut ait Sabinus, quasi causae coniectio est, quae simul cum in aliquo vitiata est, perdit officium suum.*

Ez Francis Bacon átköltésében annyit jelent, hogy „Bölcs tanács szerint nem a jog adódik a szabályokból, hanem szabály fogalmazható meg a fennálló jogból. [...] Mágnesrúdként mutat a szabály a jogra anélkül, hogy maga jog lenne.”¹¹

Mindezek alapján inkább azt lehet kijelenteni, hogy a regulák és a definíciók különfélék. Míg a regulák valamilyen szabályt írnak le, Everardus Bronchorst szerint hasonló esetekből levonható következtetések, a definíciók egy-egy kifejezés meghatározására irányulnak. Rosario de Castro-Camero szerint a definíciók és regulák különfélék, mivel a regulák nemcsak leírnak valamit, hanem egy jogi probléma megoldására nyújtanak iránymutatást.¹² A definícióalkotás problémáival kapcsolatban – ha a gyakorlati hasznát keressük – annak vizsgálata, hogy egy meghatározás regulának vagy definíciónak tekinthető-e láthatóan nem fontos. A regulának és a definícióknak ugyanis ugyanaz a feladatuk: a jogszolgáltatónak egyszerű megfogalmazással kapaszkodót nyújtsanak az ügyek eldöntéséhez.

A praktikus oldalról nézve inkább az nem mindegy, hogy a fogalomalkotásnál hogyan közelít a jogtudós a kérdéshez. Macrobius *Saturnalia* című művében leírja, hogy az egyik Julius Caesart támogató római politikust, Vatiniust az általa rendezett gladiátorviadalon kövel dobálták meg. A rendfenntartásért felelős *aedilisek* ezért elrendelték, hogy az arénában ezentúl csak gyümölccsel lehet dobálózni. A köztársasági érzelmű Cascellius megkérdezték, hogy a fenyőtoboz gyümölcs-e. A jogász azt válaszolta: ha Vatiniust találja el, akkor gyümölcs.¹³

Ebben a példában a gyümölcs fogalmának tisztázása kellett annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy fenyőtobozzal lehet-e dobálózni. Cascellius ugyan tréfára veszi a választ, de a történet rávilágít a fogalomalkotással kapcsolatos problémákra is. Ebben az esetben ugyanis a jogász a természetes jellemzők alapján is megválaszolhatta volna a kérdést, mégis a saját szempontjai szerint, politikai okokból a fenyőtobozt gyümölcsnek nyilvánította.

¹⁰ Ld. Fritz SCHWARZ: Begriffsanwendung und Interessenwertung im klassischen römischen Recht. *Archiv für die civilistische Praxis* 1952/1953/3., 199.

¹¹ Ld. VARGA Csaba: *A jogi gondolkodás paradigmái*. Szent István Társulat, Budapest, 2004, 33. Ld. még ERDŐDY János: Regula és definíció a római jog forrásaiban és a jelenkori oktatásban egy konkrét eset tükrében. In: Köncöl Miklós (szerk.): *Törvényészeti retorika, jogász érvelés*. Pázmány Press, Budapest, 2016, 105–106.

¹² CASTRO-CAMERO: i. m. 27.

¹³ Macr. sat. 2,6,1.

A római jog forrásaiban is találunk példákat arra, hogy a jogtudósok egyes, a köznyelvben előforduló szavak fogalmát tisztázni próbálták. Pólay Elemér szerint ez a *quid est* kategóriába eső fogalomalkotás, melyre már a XII táblás törvénnyel kapcsolatban is szükség volt.¹⁴ Cicero különbséget tesz a *partitio* és a *divisio* között. A *partitio* tagolás útján való meghatározás szerinti definíció, a *divisio* pedig a genusként felfogott dolgot az azt kitevő egyedek útján írja le. Pólay Elemér is idézi azonban Dieter Nörrt, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy Cicero a *partitio* és *divisio* között a görög filozófiától és retorikától befolyásolva tett különbséget. A definícióalkotásnak ez a két módja azonban sem az arisztotelészi, sem a sztoikus definícióelméletnek nem felel meg.¹⁵

Ha gyakorlati szempontból vizsgáljuk a fogalomalkotás módszereit, arra alapvetően kétféle lehetőség kínálkozott. Az egyik módszer szerint a jogtudós a fogalmat egy általános absztrakció segítségével próbálta meghatározni. A másik módszer alapján a jogtudós különféle eseteket felsorolva csak körbeírta a fogalom főbb jellemzőit, tág teret hagyva így a jogalkalmazó számára a döntéshozatalnál. Pedig a fogalomalkotás, lényegében egyes szavak értelmezése a jogszolgáltatást alapvetően befolyásolta.

Így például Iulianustól ránk maradt töredékben olvashatjuk, hogy a *praetor* szerint *infamis*nek minősült, aki előadóként színpadon lépett fel:

D. 3, 2, 1: *Praetoris verba dicunt: „infamia notatur ... qui artis ludicrae pronuntiandive causa in scaenam prodierit...”*

Felmerült a kérdés, mi a *scaena* (színpad). Erre a kérdésre egy Ulpianustól való töredékben találhatunk választ:

D. 3, 2, 2, 5: *Ait praetor: „Qui in scaenam prodierit, infamis est.” Scaena est, ut Labeo definit, quae ludorum faciendorum causa quolibet loco, ubi quis consistat moveaturque spectaculum sui praebiturus, posita sit in publico privatorum vel in vico, quo tamen loco passim homines spectaculi causa admittantur. Eos enim, qui quaestus causa in certamina descendunt et omnes propter praemium in scaenam prodeuntes famosos esse Pegasus et Nerva filius responderunt.*

Labeo szerint tehát a *scaena* játékok, *ludi* tartása céljából emelt építmény, tetszés szerinti helyen, ahol valaki a nézők szórakoztatása céljából lép fel. A *scaena* lehet közterületen vagy magánterületen, Rómában vagy falun, de mindenképpen olyan helyen kell lennie, ahová mindenki szabadon beléphet, s megnézheti a látványosságot. A *ludi* és a *spectaculum* szavak arra utalnak, hogy a jogtudós nem csak a színházban fellépőkre korlátozta az infámiát. Bár a Kr. u. 6–7. században élt Sevilai

¹⁴ PÓLAY: i. m. 134.

¹⁵ PÓLAY: i. m. 94.

Szt. Izidor szerint a *scaena* a színházon belül volt egy hely, ahol a színészek énekeltek vagy táncoltak.¹⁶

Labeo kísérlete a *scaena* meghatározására azt jelzi, hogy Augustus uralkodásának kezdetén a speciális szavak interpretációja révén próbálták a *praetori* ediktumot kiterjeszteni.¹⁷ Labeo definíciójával kapcsolatban pedig felmerül a kérdés, hogy például az atléták, akik szintén olyan helyen léptek fel, ahová mindenki beléphetett megtekinteni a látványosságot, infámiát szenvedtek-e ezzel. Itt meg is valósul az, amire Iavolenus figyelmeztetett, felmerül egy olyan eset, amely nem illik a fogalom alá, hiszen az atléták közmegbecsülésnek örvendtek, számos privilégiumban részesültek, nemhogy infámiát szenvedtek volna.¹⁸ Ezért a töredékben Pegasus és az ifjabb Nerva véleménye is szerepel, amely szerint csak azok lesznek infámisak, akik a tevékenységüket *qaestus causa* vagy *propter praemium* végzik, azaz anyagi haszon reményében lépnek fel.

A töredék elemzéséhez és a fogalomalkotás kérdéséhez a jogszolgáltatás oldaláról a pandektisztikából kinövő *Begriffsjurisprudenz*, és az ezzel szemben álló *Interessenjurisprudenz* nyújthat kapaszkodót, melyek visszavezetnek bennünket a regula és a definíció közötti kapcsolathoz is. Erwin Seidl egy tanulmányában azt vizsgálja, hogy a *Begriffsjurisprudenz* által kidolgozott módszert a rómaiak alkalmazták-e. A *Begriffsjurisprudenz* és az *Interessenjurisprudenz* különbségét egy római jogból vett példával illusztrálja: Képzeljünk el egy jogrendszert, amely két különböző helyen is használja a *morbus*, betegség kifejezést. Az egyik esetben az idézett fél azért nem akar a bíróság elé járulni, mert azt mondja, hogy beteg. Ezért a jogszabály kimondja, hogy az idéző félnek szekeret kell érte küldenie.¹⁹ Egy másik szabályban a rabszolgák piacon való eladásánál, ha a rabszolga betegségben szenvedett, a vevőnek *actio redhibitoria* járt.²⁰

¹⁶ Isidor. orig. 18,43: *Scena autem erat locus infra theatrum in modum domus instructa cum pulpito, qui pulpitus orchestra vocabatur; ubi cantabant comici, tragici, atque saltabant histriones et mimi. Dicta autem scena Graeca appellatione, eo quod in speciem domus erat instructa. Unde et apud Hebraeos tabernaculorum dedicatio a similitudine domiciliorum skenopegia appellabatur.*

¹⁷ Gerhard HORSMANN: Die Bescholtenheit der Berufssportler im römischen Recht. Zur Bedeutung von 'artem ludicram facere' und 'in scaenam prodire' in den iuristischen Quellen. *Nikephoros* 7, 1994, 219.

¹⁸ Bővebben ld. GEDEON Magdolna: *Az antik Róma „sportjoga”*. Novotni Kiadó, Miskolc, 2005, 47–55.

¹⁹ A XII táblás törvényben: I/3: *Si morbus aevitasve vitium escit, (qui in ius vocabit) iumentum dato. Si nolet, arceram ne sternito*. Ld. ZLINSZKY János: *Állam és jog az ősi Rómában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996, 53.

²⁰ Az *aedilis curulis edictum*ában: D. 21, 1, 1, 1: *Aiunt aediles: „Qui mancipia vendunt certiores faciant emptores, quid morbi vitiive cuique sit, ... : eademque omnia, cum ea mancipia venibunt, palam recte pronuntianto. Quodsi mancipium adversus ea venisset, sive adversus quod dictum promissumve fuerit cum veniret, fuisset, quod eius praestari oportere dicitur: emptori omnibusque ad quos ea res pertinet iudicium dabimus, ut id mancipium redhibeatur.”*

Seidl szerint a jogszolgáltató a következő esetekkel találkozhat: nátha, daganat az orron, törött kar, dadogás. Ilyenkor a jogász több úton juthat el a döntésig:

1. Mondhatja: egyik esetben sem kell szekeret küldeni. A nátha és a dadogás esetében nem jár a vevőnek *actio redhibitoria*. A miért kérdésre a választ elhallgatja. Ez a *Gefühljurisprudenz*, annak elismerése, hogy a jogszolgáltató képes a jó válasz megtalálására, tehát a döntését nem is kell különösebben indokolnia.
2. A jogász felállíthatja a *morbus* definícióját háromféleképpen:
 - Meghatározza a *morbus* fogalmát a XII táblás törvény értelmében.
 - Külön határozza meg a *morbus* fogalmát az *aedilis curulis edictum*ának értelmében.
 - A jogász azonban olyan definíciót is alkothat, amely mindkét esetben alkalmazható. Ekkor arra a következtetésre juthat, hogy a nátha és dadogás nem tartozik a betegség fogalma alá,²¹ a daganat az orron és a törött kar azonban igen, tehát ezekben az esetekben szekeret is küldeni kell, és az *actio redhibitoria* is jár.

A betegség így megállapított fogalma Seidl szerint nem az orvosok által használt, hanem a *morbus* jogi fogalmával lesz azonos. Lényegében ez a *Begriffsjurisprudenz*: úgy próbálja meg a jogszabályokban található szavakat meghatározni, hogy a definícióból egyszerű dedukcióval le lehessen vezetni a döntést. A *Begriffsjurisprudenz* tehát a jogrendszer hézagmentességének megteremtésére törekszik, nem törődik a jogszabály céljával, vagy megalkotásának történeti körülményeivel.

A döntéskor lehet azonban a törvényhozó akaratát is vizsgálni, melyik fél érdekeit tartja fontosabbnak. A perbe hívó érdekét, hogy mindenképpen elérje az alperes megjelenését a jogszolgáltató előtt, vagy az alperes érdekét, hogy az állapota ne romoljon a perbe hívás által. Az *aedilis curulis edictum*a esetében pedig azt lehet vizsgálni, hogy a vételnél megtekinthető volt-e a rabszolga, felismerhető a betegség vagy sem. Ez az *Interessenjurisprudenz* technikája. Mindennek kombinációja vezet a *Gefühljurisprudenz*hez. Seidl szerint pedig a definíciók absztrakciója vezethet a regulák megalkotásához.²²

A forrásokban egyébként találkozhatunk a betegség, a *morbus* meghatározására tett kísérletekkel.²³ Ha ezeket megvizsgáljuk, azok nem tartoznak se a *partitio*, se a *divisio* körébe. A források szerint a betegség a test olyan természetellenes állapota,

²¹ A Digestában is találunk rá utalást, hogy a dadogás nem betegség: D. 20, 1,10, 5: *Quaesitum est, an balbus et blaesus et atypus isque qui tardius loquitur et varus et vati-us sanus sit: et opinor eos sanos esse.*

²² SEIDL: i. m. 344–345.

²³ Gell. 4, 2,15: *Caelius Sabinus in libro, quem de edicto curulium composuit, Labeonem refert, quid esset morbus, hisce verbis definit: „Morbus est habitus cuiusque corporis contra naturam, qui usum eius facit deteriore.”*
D. 21, 1, 1, 7: *Ulpianus libro primo ad edictum aedilium curulium: Sed sciendum est morbum apud Sabinum sic definitum esse habitum cuiusque corporis contra naturam, qui usum eius ad id facit deteriorem, cuius causa natura nobis eius corporis sanitatem dedit.*

amely annak használatát lerontja. A betegség fogalmának meghatározására tett kísérletekben a *Begriffsjurisprudenz* módszerét is felfedezhetjük: a jogtudós az előbbi fogalomból kiindulva következtet arra, hogy a láb vagy kéz nagyujjának levágása betegségnek számít:

D. 21, 1, 10, 1: *Catonem quoque scribere lego, cui digitus de manu aut de pede praecisus sit, eum morbosum esse: quod verum est secundum supra scriptam distinctionem.*

A forrásokban megfigyelhető, hogy a rómaiak, bár próbáltak elvonatkoztatott definíciókat alkotni, azzal, hogy igazságérzetüknek megfelelően egyes eseteket kivettek a fogalom alól vagy éppen alkalmazták rájuk a fogalmat, visszatértek a kazuisztikához. Ha a *scaena* definíciójának példáját nézzük, szintén a módszerek keveredését figyelhetjük meg. Ebben az esetben ugyanis Labeo adott egy definíciót a színpadra, mely a *Begriffsjurisprudenz* technikáját figyelembe véve deduktív módszerrel elvezetheti a jogszolgáltatót a döntéshez. Azonban a másik két jogtudós már az *Interessenjurisprudenz* módszereit alkalmazva, az atléta érdekeit szem előtt tartva, lehatárolta az általános fogalom használhatóságának a körét. Ez a példa Fritz Schwarz megállapítását is alátámasztja, mely szerint a *Begriffsjurisprudenz* a fogalomalkotással, míg az *Interessenjurisprudenz* a fogalom használatával foglalkozik.²⁴

Különbséget kell tenni a köznap szavak fogalmának meghatározása és a jogi fogalmak definiálása között. Schwarz szerint a jogász gondolkodás a jogi fogalmak három fajtája között tesz különbséget:

1. Jogintézmények fogalma: pl. *dominium, obligatio, hereditas, testamentum, tutela*, és minden peresíthető szerződés.
2. A technikai vagy kiegészítő fogalmak meghatározott tulajdonságok és körülmények jelölésére szolgálnak, melyek a legkülönbébb jogi helyzetekben fordulhatnak elő. Ide számít pl. *error, dolus, culpa, condictio*.
3. A rendszerfogalmak a rendszerezés tudományos szükségleteit elégítik ki: *ius, negotium, contractus, delictum*.²⁵

Schwarz szerint a klasszikusok nem szerették a definíciókat. Bár találkozhatunk definíciókkal, azonban olyan fontos fogalmak, mint például a *dominium, possessio*, és legalábbis a klasszikus korban az *obligatio* nem kerültek meghatározásra. Technikai fogalmakat is jócskán találunk a római jogban, anélkül, hogy a tartalmuk tisztázva lenne. Így például nincs tisztázva a *condictio, dies* fogalma, a *manus*ról és *potestas*ról sincs összefoglaló meghatározás.²⁶ „A pandektisztika mégis átvette a jogi fogalmakat a glosszátoroktól és kommentátoroktól, mintha azok valamilyen mindenképp pozitív, természetjogi tartalommal rendelkeznének. Itt előtérbe kerül a római jog abszolút karaktere, a *ratio scripta* elve, a nyilvánvaló értelem.”²⁷

²⁴ SCHWARZ: i. m. 194.

²⁵ SCHWARZ: i. m. 196.

²⁶ SCHWARZ: i. m. 197.

²⁷ SCHWARZ: i. m. 202.

Tehát a jogszolgáltatók magától értetődően használnak olyan fogalmakat, melyeknek a pontos tartalma nincs is rögzítve. Pedig Hans Kelsen közismert tanítása szerint a jogi normák a természetben lejátszódó folyamatok értelmezési sémáit nyújtják, az esetekhez a normák kapcsolják a jogi jelentést.²⁸ Így például két fél valamilyen megegyezéséről a jog mondja meg, hogy az valamilyen szerződésnek minősül. Már itt is találkozhatunk a holdudvarba tartozó esetekkel, amikor nehéz eldönteni, hogy mondjuk letétről vagy kölcsönről, adásvételről vagy vállalkozási szerződésről van-e szó.

Ha egy másik modern kori jogtudóst idézünk, Herbert Hart felteszi a kérdést, hogy valóban nem tudjuk megmagyarázni azoknak a szavaknak a jelentését, amelyeket minden fejlett jogrendszer zökkenőmentesen és egyformán kezel anélkül, hogy tekintettel lenne az elméleti problémákra. Az olyan szavak meghatározására tett erőfeszítések, mint a „vállalat”, „jog” vagy „kötelesség”, rávilágítanak arra, hogy ezeknek nincs közvetlen kapcsolatuk a világban előforduló megfelelőikkel. A definícióikban megtalálható kifejezések soha nem egyeznek meg pontosan ezeknek a jogi szavaknak az értelmével.²⁹

És ez így megy a rómaiak óta. A skót jogtörténész, Alan Watson a római jogot érintő számos kutatása után a jogfejlődés mozgatórugóinak az összehasonlító vizsgálatába fogott. Lényegében azt bizonyította, hogy jogfejlődésről aligha beszélhetünk. „Az ember az egyik legrusnyább és leglustább teremtménye földi planétájának: hacsak mezítelen szükség nem kényszeríti, magától nem hoz létre semmit. Ha pedig végre tesz valamit, akkor erőfeszítéseit a lehető minimumra csökkenti. Tehát – hacsak egyetlen lehetőség adódik erre – bejárt utak nyomán, kész eszközökkel dolgozik, és az éppen keze ügyénél levőt ragadja meg, használja és alakítja tovább. Ezért többnyire csak akkor talál ki valami újat, ha környezetében immár semmiféle használható – követhető, folytatható – gondolatra vagy dologra nem bukkan, és ezért a szükség leleményre, önállóságra, saját lépés megfontolására, netalán valami új kitalálására szorítja.”³⁰

Varga Csaba szerint Iustinianus Institúciói ezért „időközben örökérvényűnek bizonyuló alapjává, stigmatikus azonosító jegyvé vált az európai kontinentális (és Nagy-Britanniában a skót) jogrendszerekre jellemző belső rendszerezésnek. Úgy tűnik tehát, hogy egész jogi kultúránk esetlegességek, véletlenszerű rögtönzések, rátalálások, vagy olykor éppen vaskos tévedések s félreértések rögződésén nyugszik – hiszen a múlt tárházából többnyire minden kész vagy félkész eszközt, fogalmi kezdeményezést (többnyire kritikátlanul) át szoktunk venni és folytatni – hacsak valami különös ok éppen nem szorított bennünket arra, hogy mást vagy másképpen cselekedjünk”.³¹ Hozzátehetjük ehhez, hogy nemcsak Iustinianus tankönyve, hanem a római jog kodifikációjának többi eredménye is a *naturalis ratió*n alapuló,

²⁸ Hans Kelsen: *Tiszta jogtan*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2001, 3.

²⁹ Herbert Hart: *Definition and Theory in Jurisprudence*. 70 *L.Q. Rev.* 37 (1954), 38.

³⁰ Ld. Varga: i. m. 216.

³¹ Varga: i. m. 217.

máig használt jogi eszközök tárházát bővíti. Mindezt megfelelően bizonyítják azok a tanulmányok, melyek a mai jogintézmények római jogi gyökereit mutatják be.

A jogi fogalomalkotásnak az ókortól fennálló esetlegességéből, bizonytalanságából, sőt hiányából azt a következtetést lehet levonni, hogy a jogszolgáltatás jelentős részben egy *Gefühljurisprudenz*. A jog fogalmát sem tudtuk a mai napig meghatározni. A fogalmak mindig csak a konkrét esetben, a konkrét jogszabály alapján meghozott döntésben nyernek végső értelmet.

A *Gefühljurisprudenz* legfőbb alkalmazójának ma az Európai Unió Bírósága tűnik, amely anélkül hoz az európaiak életét befolyásoló megfellebbezhetetlen döntéseket, hogy felvállalná a fogalmak megalkotásának feladatát és az ezzel járó felelősséget. Így például a sportterminussal számos, főleg adójogi szabályban találkozhatunk. A sport fogalmát azonban sem a sporttudomány sem a jogtudomány nem tudta megalkotni. Ez főleg a sporttevékenység sokfélesége miatt van így.³² Az Európai Unió Bírósága egy adó-visszatérítéssel kapcsolatos ügyben kijelentette, hogy nem határozza meg a sport fogalmát, de az adott esetben úgy ítéli meg, hogy a versenybridzs nem minősül sportnak.³³ Tehát a bíróság egy konkrét esetben egyszer használatos fogalmát alkalmazta a sportnak, közelebbi indoklás nélkül. Ez szintiszta *Gefühljurisprudenz*.

Ha Alan Watson megállapítását alkalmazzuk, és az ember lustaságában nem alkotta meg a sport fogalmát, azt a rómaiaktól sem tudtuk átvenni, hiszen ezt a terminust a forrásokban nem találjuk meg. Mivel a sporttevékenységek nem voltak olyan sokfélék, mint manapság, egyszerűen felsorolták azokat a rendezvényeket, melyeken mai fogalmaink szerint sporttevékenységet folytattak. Erre legjobb példa az Augustus önéletrajzából vett idézet. Ebben ugyanis a császár felsorolja, hogy hányszor rendezett gladiátorviadalt, atlétaversenyt, állatviadalt, hajós küzdelmet vagy *ludust*, melyen elsősorban a fogathajtó versenyt értették.³⁴

³² Ld. erről bővebben GEDEON Magdolna: Gondolatok a sport fogalmáról, kitekintéssel az ókori római sporttevékenységekre. *Miskolci Jogi Szemle* 2022/1., 64–77.
<https://doi.org/10.32980/MJSz.2022.1.1938>

³³ A Bíróság C-90/16. sz. ügyben, a The English Bridge Union Limited és a Commissioners for Her Majesty's Revenue & Customs között lévő eljárásban 2017. október 26-án hozott előzetes döntése.

³⁴ RG 22. *Ter munus gladiatorium dedi meo nomine et quinquens filiorum meorum aut nepotum nomine, quibus muneribus depugnaverunt hominum circiter decem millia. Bis athletarum undique accitorum spectaculum populo praebui meo nomine et tertium nepotis mei nomine. Ludos feci meo nomine quater, aliorum autem magistratuum vicem ter et viciens. Pro conlegio XV virorum magister conlegii collega M. Agrippa ludos saeculares C. Furnio C. Silano cos. feci. Consul XIII ludos Martiales primus feci quos post id tempus deinceps insequentibus annis s.c. et lege fecerunt consules. Venationes bestiarum Africanarum meo nomine aut filiorum meorum et nepotum in circo aut in foro aut in amphitheatris populo dedi sexiens et viciens, quibus confecta sunt bestiarum circiter tria millia et quingentae. 23. Navalio proeli spectaculum populo dedi trans Tiberim in quo loco nunc nemus est Caesarum, cavato solo in longitudinem mille et octingentos pedes, in latitudinem mille et ducenti, in quo triginta rostratae naves triremes*

Az Európai Unió Bírósága a jogállam fogalmának meghatározásától is elzárkózott, arra hivatkozva, hogy azt a tagállamok maguk is tudják.³⁵ A bíróság a jogállamisággal kapcsolatos elveket ugyan maga is megfogalmazta, de azok megvalósításának módja politikai, ideológiai szempontok, „érzés” szerint szintén eltérő lehet.³⁶

Mindebből jól látszik, hogy a fogalmak a jogszolgáltatásban központi szerepet töltenek be. Ennek ellenére a döntéshozók az ókortól máig olyan fogalmakat kénytelenek használni, melyek tartalma nincs pontosan meghatározva. Míg azonban a rómaiak a természetes értelem alapján próbálták a visszaélések lehetőségét kiküszöbölni, és ezért nem tudtak a kazuisztikától sem elszakadni, a mai jogszolgáltatók nagyvonalúan kezelik ezeket az eseteket, és próbálják elhárítani a fogalomalkotással járó nehézségeket.

Felhasznált irodalom

- [1] Everardus BRONCHORST: *Commentarius in titulum Digestorum de diversis regulis juris antiqui enarrationes*. Elzeviriana, Lugduni Batavorum, 1624.
- [2] Rosario DE CASTRO-CAMERO: *Regula iuris*. *Revista de Estudios Histórico-Jurídicos* XVI, 1994, 25–31.
- [3] ERDŐDY János: *Regula és definíció a római jog forrásaiban és a jelenkori oktatásban egy konkrét eset tükrében*. In: Köncöl Miklós (szerk.): *Törvénytörvényi retorika, jogász érvelés*. Pázmány Press, Budapest, 2016, 103–116.

aut biremes, plures autem minores inter se conflixerunt; quibus in classibus pugnauerunt praeter remiges millia hominum tria circiter.

³⁵ A Magyarország és Lengyelország által benyújtott, az uniós költségvetésből származó finanszírozás igénybevitelét a jogállamiság elveinek tagállamok általi tiszteletben tartásához kötő feltételeességi mechanizmus ellen irányuló kereseteket elutasító döntésről kiadott 28/22 számú, 2022. február 16-án kiadott sajtóközleményben a következőket olvashatjuk: „A Magyarország és Lengyelország által a jogbiztonság elvének különösen amiatt történő megsértésére alapított érvvel kapcsolatban, hogy a rendelet nem határozza meg a „jogállamiság” fogalmát, illetve elveit, a Bíróság hangsúlyozza, hogy a rendeletben szereplő, a jogállamiság fogalmi elemeinek tekinthető elveket az ítélkezési gyakorlatában részletesen kifejtette, azok a tagállamok által saját jogrendjükben is elismert és alkalmazott közös értékekből erednek, továbbá a »jogállamiság« olyan fogalmából következnek, amelyben a tagállamok osztoznak, és amelyet a saját alkotmányos hagyományaikból eredő közös értéként fogadnak el. Következésképpen a Bíróság úgy ítéli meg, hogy a tagállamok kellő pontossággal meg tudják határozni az egyes elvek lényeges tartalmát és az azokból eredő követelményeket.”

³⁶ „A rendelet szerint e fogalom magában foglalja a törvényesség elvét, amely magában hordozza az átlátható, elszámoltatható, demokratikus és pluralista törvényhozási eljárás meglétét; a jogbiztonság elvét; a végrehajtó hatalom önkényessége tilalmának elvét; a független és pártatlan bíróságok által biztosított hatékony bírói jogvédelem elvét, az igazságszolgáltatáshoz való jogot is beleértve, az alapvető jogok tekintetében is; a hatalmi ágak szétválasztásának elvét; valamint a megkülönböztetés tilalmának elvét és a törvény előtti egyenlőség elvét.” Ld. 28/22 sajtóközlemény 5. l.j.

-
- [4] GEDEON Magdolna: *Az antik Róma „sportjoga”*. Novotni Kiadó, Miskolc, 2005.
- [5] GEDEON Magdolna: Gondolatok a sport fogalmáról, kitekintéssel az ókori római sporttevékenységekre. *Miskolci Jogi Szemle* 2022/1., 64–77.
<https://doi.org/10.32980/MJSz.2022.1.1938>
- [6] H. L. A. HART: *A jog fogalma*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
- [7] H. L. A. HART: Definition and Theory in Jurisprudence. *70 L.Q. Rev.* 37 (1954), 37–70.
- [8] H. L. A. HART: Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review* 1958/4., 593–629.
- [9] Philipp HECK: *Begriffsbildung und Interessenjurisprudenz*. Mohr, Tübingen, 1932.
- [10] Philipp HECK: Gesetzesauslegung und Interessenjurisprudenz. *Archiv für die civilistische Praxis* 1914/1., 1–318.
- [11] Gerhard HORSMANN: Die Bescholtenheit der Berufssportler im römischen Recht. Zur Bedeutung von 'artem ludicram facere' und 'in scaenam prodire' in den iuristischen Quellen. *Nikephoros* 7, 1994, 207–227.
- [12] Hans Kelsen: *Tiszta jogtan*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2001.
- [13] PÓLAY Elemér: *A római jogászok gondolkodásmódja*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
- [14] Fritz SCHWARZ: Begriffsanwendung und Interessenwertung im klassischen römischen Recht. *Archiv für die civilistische Praxis* 1952/1953/3., 193–215.
- [15] Erwin SEIDL: War Begriffsjurisprudenz die Methode der Römer? *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* 1957/3., 343–366.
- [16] VARGA Csaba: *A jogi gondolkodás paradigmái*. Szent István Társulat, Budapest, 2004.
- [17] ZLINSZKY János: *Állam és jog az ősi Rómában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996.